

ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ ДОМІНАНТИ ТВОРЧОСТІ ОЛЕКСАНДРА ОЛЕСЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 1 (29).

Чернова І. Жанрово-стильові домінанти творчості Олександра Олесь; 12 стор.; кількість бібліографічних джерел – 16; мова – українська.

Анотація. У статті розглядаються жанрові особливості поетичної творчості та драматургії Олександра Олесь, аналізуються стильові домінанти доробку письменника, акцентується увага на міфологічній основі його поетики. Жанрова класифікація творів здійснюється на основі загальноприйнятих у вітчизняному літературознавстві та власних визначень письменника.

Ключові слова: міфотворчість, стильова домінанта, жанр, елегія, медитація, психологізм.

Через аналіз жанрово-стильових особливостей простежуються принципи художнього відображення і естетичної оцінки дійсності художником. Як зазначає Н. Левчик, "... проблема жанру і стилю — двоєдина проблема в її складній діалектичній співвіднесеності" [1, с. 16]. Тому доцільним є аналіз цих явищ у зв'язку, у взаємодії.

Теоретичне обґрунтування єдиної жанрово-стильової системи зроблено також у роботах М. Бондаря [2], М. Гіршмана [3], А. Есалнек [4], Н. Лейдермана [5], Г. Поспелова [6; 7], О. Соколова [8], Л. Тимофєєва [9], М. Яценка [10]. У працях про специфіку проблеми жанру і стилю літературних епох, періодів чи творчої індивідуальності також міститься вагома аргументація на користь співвідносного розгляду проблеми жанру і стилю.

У сучасних історико-літературних дослідженнях, як правило, увага зосереджується на проблемах жанрових особливостей окремих творів, спадщини письменника, цілого літературного періоду. Написані монографії про окремі жанри.

Однак у сучасному літературознавстві термін жанр залишається багатоплановим, що створює певні незручності для дослідників літератури. У триступеневому поділі літератури жанр іноді ототожнюється з родом, видом чи різновидом. Продовжує співіснувати тематична та авторська жанрова класифікація.

Разом з тим, не слід залишати поза увагою те, що ідейно-естетичні уявлення літературної епохи зумовлюють еволюцію жанру. До того ж "існує точка зору, згідно з якою в літературі XIX–XX століть спостерігається атрофія жанрів" [11, с. 5], а це у свою чергу могло позначитися на творчості О.Олесь.

Більшість дослідників визначають жанр як історико-типологічну категорію, внутрішньо єдину систему взаємовідносин його складників (компонентів), як явище плинне, рухливе, що зберігає змістову і формальну сталість. Щодо окремого твору — це загальне, щодо літератури і культури в

цілому йому властиві всі якісні показники цілого — здатність до руху, змінюваності.

Жанрово-стильова система творів О.Олесь досить різноманітна. У його творчому доробку представлені жанрові модули усіх трьох груп лірики (за класифікацією М.Бондаря, яка ґрунтується на класифікації, запропонованій Г. Поспеловим): медитативно-розповідної, медитативно-описової та медитативно-зображальної; драматичні жанри, художня проза.

Продовжуючи традицію авторських жанрових визначень, О.Олесь називає свої твори піснями ("Жалібна пісня", "Над колицкою (пісня матері)", "На чужині (пісня)", "Юнацька пісня", "Пісня селян", "Майова пісня"), думами ("Дівоча доля", "Дума"), баладами ("Балада"), байкою ("Сучасна байка"), романсом ("Романс"), етюдом ("Пісня сліпих (Етюд)", "По дорозі в Казку", "Юність", "На курорті", "Місячна пісня"), водевілем ("По Мюллеру", "Морока"), думою-п'єсою ("Хвесько Андібєр"), шаржем ("Патріот"), драматичною поемою ("Ніч на полонині") та ін.". Ця традиція авторських жанрових позначень, яка збереглася і в новій літературі, — на думку Л.Чернець, — вказує на те, що жанрові категорії продовжують залишатися живою реальністю у свідомості багатьох письменників і читачів" [11, с. 24].

Провідне місце в пантеїстичній ліриці О.Олесь належить пейзажу. Пейзаж — це "опис природи, будь-якого незамкнутого простору зовнішнього світу" [12, с. 542]. Пейзажі О.Олесь діляться за річним і добовим циклами, за характером зображуваного ландшафту, за жанровою окремішністю, за динамікою.

Поряд із радісними замальовками, жанрово самостійними, у художньому просторі письменника є картини природи, яким властиве романтичне відтворення дійсності через грізну, таємничу, незвичайну природу. Реалістичне змалювання предметно-реальної природи, красивої у своїй тиші і заспокоєності межує із змалюванням вируючої стихії. Динамічний і статичний пейзаж вдало поєднується у площині художніх творів: "Бурхливе

море навкруги", "Пекло, здавалось, було в ту годину..." та ін.

Життя розкішної, буяючої природи у творах О.Олеся нерозривне з динамікою людських почуттів. Настрій ліричного героя і природи розкриваються як психологічний паралелізм. "Свого часу Горацій говорив, що тільки поганий поет описує гаї, струмки, жертівники, бурхливий потік, веселку поза зв'язком з людиною. Створюючи краєвиди, митець співвідносить їх із людськими інтересами, настроями, роздумами, переживаннями" [12, с. 542].

Тематика пейзажів О.Олеся широка. Є у нього степові, гірські, морські пейзажі, змалювання гаю, лісу, степу, міста. Особливу популярністю у поета користуються пейзажі відкритого простору: степу, поля, лугу ("В степу", "Косять коси" та ін.). Кольорова гама цих краєвидів золотисто-зелена, пурпурова. У поезіях такого типу поєднуються жанрові ознаки пейзажу і портрета ("Косять коси"), пейзажу і медитації ("В степу") з перевагою пейзажних елементів.

Більшість пейзажів, створених О.Олесем, є комбінованими. Вони являють собою переплетення різних ландшафтів із річним і добовим циклами, із статичними і динамічними виявами, із настроєвими характеристиками ("Пташка! Будь рада теплу і весні", "Літньої ночі", "О ніч чудовна і чудова", "Дві хмароньки пливли кудись", "В саду восени", "Бризнуло сонце"). Яскравість візії у цих творах доповнюється імпресією і експресією замальовки, акустичним супроводом у вигляді шуму хвилі, співу пташок, мелодії дзвіночків, грому і т.п.

Найповніше і найчіткіше окреслений жанр у групі медитативно-описових жанрів — портрет — використовується автором як засіб характеротворення, типізації та індивідуалізації персонажів. На рівні станово-професійної типізації творяться портрети косарів ("Косять коси"), богині долі ("Фортуна"), дівчини-селянки ("На вулиці між панською юрбою"), сирітки з одноіменного вірша.

Портрет Олесевої незнайомки ("Вона приходить...") подібний Блоківській. Він вимальовується із елементів міміки (усмішка), пантоніміки ("п'є поволі каву"), фрагментів зовнішності (уста — "на мрамур кинуті корали"), настрою ("сумна", "журиться невтішно"). Проте основний засіб творення портрету в цій поезії — авторське ставлення до об'єкта зображення, характеристика, передана через відчуття ліричного героя.

У більшості творів письменника портрет існує як окремий жанр. Оповіді "Княжої України" також містять цілий ряд портретних вкраплень — портретів богів слов'янського пантеону, історичних постатей.

Твори медитативно-розповідної групи представлені в О.Олеся жанрами пісенної, романсової лірики, сонету, елегії, поетичного маніфесту, культурними жанрами та ін.

Строфічна будова, ритмізація, музичність звучання багатьох віршів поета дають підстави для віднесення їх до пісенних жанрів. Багатогранна проблема "слово і музика" найкраще реалізована О.Олесем у двоякій музикально-поетичній природі романсу. Це зумовлене спорідненістю романсового мислення і власних настроїв поета подібно до О.Апухтіна. Головна тема тут — кохання, з нею пов'язуються проблеми життя і смерті, вічності і часу, долі, віри і невір'я, природних катаклізмів. Романси О.Олеся виконують соціально-психологічну і естетичну функцію бути піснею про кохання. Ціла галерея людських почуттів висловлена у жанрі, який цілком присвятив себе цим почуттям. Найбільш виразним у жанровому відношенні є романс О.Олеся "Чари ночі". Цьому романсу властиві основні жанрові ознаки: наявність наказових форм, опозиція часових категорій (мить — вічність); відкидання вольового зусилля — пам'яті, що є межею — зв'язком великого і романсового світів; опозиція пам'яті і забуття. Тут кохання позапобутове, воно панує у мікросвіті двох, який протиставляється проблемам великого світу. Такий романсовий простір, ізольований від усього світу, поет намагається створити у поезіях "Чому з тобою ми не хвили" і "У тім садку, де ми колись сиділи", "Забуду все, Лишу твої уста". Інтимний космос набуває значення всезаповнюючого і самодостатнього всесвіту.

"Зрадила та, що любила", "Так, як Данте любив Беатріче", "Ти все любиш його безнадійно", "Ти в ту ніч другим зоріла", "Той, кого розлюбе мила" та ін. позначені ознаками жорстокого романсу. Тут муки і страждання від нерозділеного кохання увиразнені образами розбитого серця, рани від руки коханої, розлуки, зрадливої коханої, шлюбного персня, гніву.

Історія кохання у романсах О.Олеся розкривається як ліричне переживання, як внутрішній стан і подійно. Олесева романсова героїня — неземної вроди жінка, наділена нечуйним серцем, легковажна, зрадлива, але така жадана. У звертаннях до коханої ліричний герой сподівається на побачення з нею ("Вийди, о вийди! Я жду тебе, жду", "Прийди, прийди", "О сарнонько, приходь!"), намагається віддалити мить — розлуки ("Постій — не йди!"). "Ми начебто присутні на глибоко особистому, безпосередньому з'ясуванні стосунків між ліричним героєм романсу і невидимим, але явно відчутним співрозмовником, до якого звернена мова" [13, с. 47]. Хронотоп у цих творах ущільнений, це лише один момент у стосунках між ним і нею. Часові категорії ніби розділені за тривалістю на частини: зараз, до самої смерті, вічно — і "не час", давно, колись, не пам'ятаю коли та ін., вони вміщені в опозицію пам'ять — забуття ("Забуду все..." і "Не забуду я... о ні!").

Поет відтворює у романсах подію реальну, очікувану чи згадувану, бо прагне вичерпати усі

випадки і варіанти кохання. Постійно розробляється Олесем проблема любовного трикутника ("Цілюю вас в прекрасну вашу руку", "Ти все любиш його безнадійно", "Люблю її, зову своєю"). Наявність суперника домислюється через шлюбний перстень на руці коханої, задумливий сумний погляд обраниці та ін. Взаємною любов є лише уві сні ("Того, що любе він, ти рада"). У цій поезії зранене серце через ілюзію, самообман прагне відчуття щастя.

Поет, що на початку свого творчого шляху оголосив основними настроями власної лірики радість і журбу, часто звертався до жанру елегії. Особливо "пісні сумного змісту" поширені в емігрантській поезії. В елегійних творах поета наявна ідейно-естетична оцінка дійсності, що свідчить про його активну громадянську позицію, реалістичне усвідомлення ситуації у країні, охопленій громадянською війною, вимальовується в образ кривавого потоку, який переслідує ліричного героя елегії "Тікаю від крові до сонця, квіток..." Через призму страждань ліричного героя постає розуміння кривавих воєнних подій як першопричини дисгармонії буття.

У громадянському, соціальному плані трактуються роздуми про швидкоплинність життя, смерть, прожиті роки та ін., коли жаль не колишньої молодості, а нездійснених мрій і задумів, колишнього кохання ("Як камінь — серце. Крига в крові"). Соціальна мотивація переживань ліричного героя елегійних віршів О.Олеся супроводжується мотивами самотності, образами смутку і тиші, які породжують песимізм і зневіру ("Коли ж над нами зійде сонце", "Щодня із прірв повзуть нові гадюки", "Надії всі поховані тобою"). Такий песимістичний настрій зумовлює розуміння марності зусиль людини, спрямований на боротьбу зі світовим злом.

Діапазон роздумів ліричного героя елегій О.Олеся коливається від абстрактно-філософських до конкретно реальних, власний біль зливається із загальними втратами. У елегійних віршах письменника суттєве значення має аналіз психологічного стану героя.

Традиційним прикладом у літературознавстві жанру власне медитації стала поезія О.Олеся "Як жити хочеться..." До таких, на нашу думку, можна віднести "Натхнення час — то час святий!", "Можливо я живу уже віки", "Як люблю, як безмежно люблю жити", "В степу" та ін., у яких потік свідомості спрямовується прагненням розібратися у собі, людях, у якомусь життєвому явищі. Пейзажна замальовка "В степу" побудована на психологічному паралелізмові внутрішнього стану людини і візуальним сприйняттям природного оточення. У творах, спрямованих вглиб, в середину осмислюваного явища, автор використовує стан польоту душі.

Медитації О.Олеся являють собою психологізовані етюди, де автор розмірковує над пробле-

мами буття онтологічного, екзистенціального плану, проголошуючи: "Світ в мені і в світі я". Часові категорії зміщуються, розчиняються в аналізові душі, плин часу стає невідчутним. У такому вивільненому стані поза простором і часом висвічуються найпотемніші глибини внутрішнього світу людини. Людина опиняється ніби в опозиції суспільству, особистості.

Міфопоетичне образне мислення, зацікавлення біблійною тематикою зумовило використання О.Олесем культових жанрів псалма і молитви. Щоправда, широко ці жанри у творчості письменника не представлені. Та, якщо "Народе-страднику" можна вважати пересічним псалмом Давидових, то молитва О.Олеся цілком оригінальна і своєрідна. Її особливістю є те, що розмова ліричного героя з Богом не містить особистого інтересу, це прохання громадянина ("Молюсь... Лише молюсь, благаю..."). Доля народу хвилює героя більше, ніж власна.

Дієвою ознакою міфотворчості О.Олеся є тяжіння до фольклорних жанрів, виникнення яких тісно пов'язане з міфом та ритуалом. У давній словесній культурі українського народу магії слова надавалося виключне значення, тому найдавніші тексти-шедеври (замовляння, голосіння, коліскові, веснянки) складають один із могутніх пластів нашої національної культури. У творах О.Олеся фольклорні жанри стають органічними вкрапленнями в інші жанрові модули і характеризуються багатою поетикою.

До сугестії замовляння вдається Русалка-ворожка з драми-феєрії "Над Дніпром", коли намагається завбачити природним катаклізмам – поєнні, і коли допомагає своїм посестрам стати невідомими для людей. Аналізуючи зміни, що відбуваються з дідом Дніпром, і намагаючись вплинути на нього, водяна чаклунка у формі риторичних запитань спочатку з'ясовує причину його стурбованості: "Хто тебе розсердив, сивий, стогін хвилю чи береги?" [II, с.32], а потім наказовою формою звертань починає впливати: "Заспокойся, спи щасливий". За своїм призначенням, мовно-виражальними засобами і композиційно замовляння О.Олеся дуже близькі до народних.

Давній синкретизм (поєднання співу із танком) зберігає веснянка, яку виконують молоді дівчата у згаданій драмі. У веснянках як ритуальних дійствах переплетені рух, гра, мелос і слово – все те, що на "думку наших пращурів, мало магичну силу, за допомогою якої весна входила у свої права" [14, с. 590]. Особливу образність і ритмомелодіку веснянки створюють повтори, демінутивні форми (сонечко – батечко, землянка – матінка), фольклорні весняні образи (сонце, журавлі, проліски) та епітети (красне сонечко, щире золото).

Драматургія О.Олеся "якнайщільніше з'єднана з його лірикою". Особливості символістської драми поета впливають із зацікавленнь українським фольклором і міфологією, із виразної со-

ціальної проблематики його творів. На думку О.Олійник, "митець оригінально поєднав тенденції західноєвропейського символізму з традиціями українського мистецтва" [15, 9].

Теми кохання ("Над Дніпром", "Осінь", "Трагедія серця"), особи та її місця у суспільстві ("По дорозі в Казку", "Злотна нитка"), декларації життєвих цінностей і розкриття феномену життя ("Танець життя") є провідними у драматургії О.Олеся. Одностайності щодо визначення жанрових форм драматичних творів письменника немає. У його творчому доробку виділяються такі жанрові утворення, як драматична поема ("Над Дніпром", "Ніч на полонині"), драматичні етюди ("Злотна нитка", "По дорозі в Казку"), ліричні п'єси-одноактівки ("Осінь", "Трагедія серця", "Тихого вечора"), прозові етюди ("При світлі ватри", "На свій шлях"), сатирична одноактівка (шарж) "Патріот", сімейно-побутовий водевіль "Морока", політичний фарс "Буржуї", дума-п'єса "Хвесько Андйбер" та ін.

Жанровим виявом міфотворчості у драматургії О.Олеся є плідне використання феєричних елементів і звернення до жанру драми-феєрії ("Над Дніпром"). Виникнення цього жанрового різновиду драми характерне для літератури кінця ХІХ – початку ХХ століття ("Затоплений дзвін" Г.Гауптмана, "Лісова пісня" Лесі Українки, "Синій птах" М.Метерлінка та ін.). У драматичних поемах О.Олеся "Над Дніпром", "Ніч на полонині" переплітаються стилеві ознаки романтизму і символізму. Романтичне сприйняття дійсності увиразнюється міфічною образністю, образами-символами, музичністю вірша та ірраціональним розв'язанням конфлікту. Автор завдяки міфопоетичному світосприйняттю, персоніфікуючи природне оточення, досягає метаморфози надприродних типів у реально-історичні.

Тяжіння письменника до синтезу мистецтв, яке проявляється у використанні музичних і малярських жанрів, наявне й у драматургії. Досить поширеним у доробку письменника є драматичний етюд - авторське визначення, яке вказує на незавершеність дії. Драматичні етюди "Осінь", "Трагедія серця", "Тихого вечора", "При світлі ватри" та ін. – суто інтимні, певною мірою автобіографічні, з трагедійним забарвленням п'єси. Для них характерні знеособлені персонажі, позачасовість. Тут наявні медитації про невідворотність долі, неможливість справжнього кохання у шлюбі та ін. Філософське заглиблення у людську сутність супроводжується введенням у художню тканину твору містких символів: лілеї — символ чистого кохання, ватра — втілення минулого, вітер і буря — вияв емоцій, море — вільне життя та ін.

Саме у драматургії, на думку багатьох дослідників, найяскравіше виявився індивідуальний стиль письменника. Стиль О.Олеся, що базується

на єдності внутрішньої і зовнішньої форми, відбиває особливості розвитку української літератури початку ХХ століття. Визначальною особливістю цього періоду було те, що у художньому просторі митців співіснували твори з ознаками найрізноманітніших напрямків і течій. Тому стильова манера О.Олеся містить ознаки романтизму ("Чари ночі"), сентименталізму ("Дві хмароньки пливли кудись..."), "У тім садку, де ми колись сиділи...", реалізму ("У Степана – рана, у труні – Марина"), авангардизму ("Весна, Шенбрун і липові алеї..."), імпресіонізму ("Довго хмарами небо покрите було...") і, насамперед, символізму. Як зауважує Ю.Ковалів: "Така ряснота стилевих вкраплень у тканину Олесевої лірики може спантеличити реципієнта, спонукати до неадекватного її сприйняття. Її домінантним ядром лишається символізм" [16, с. 6].

Символізм О.Олеся не був простим наслідуванням західноєвропейського символізму. Розуміння українського символізму як явища, що "виникло на перехресті дужих віянь європейської "філософії життя" та оновлення вітчизняної, традиційної філософії серця" [16, с. 6], є важливим для аналізу творчості О.Олеся як письменника символістського напрямку.

Найсуттєвішою ознакою творчого процесу художника було широке застосування суб'єктивно-ліричної типізації і психологічного паралелізму. У творах письменника різнопланових за тематикою і жанровою природою наскрізним є ліричне начало. Образний світ поета побудований на переживаннях, почуттях, суб'єктивному настрої. Враження від споглядання всесвіту, трансформоване оригінальним мисленням, відбиває (висвічує) емоційно-психологічний стан його душі. Емоції і почуття у творах О.Олеся не просто супроводжують процес пізнання, а є його складовою частиною. Ліричний герой О.Олеся постійно потребує пізнання таємничого світу природи, яка персоніфікується та інтимізується у художньому просторі письменника. Для вираження символістських ідейних засад поет часто використовує традиційні сюжети і образи. Загальнолюдські, вічні цінності, що є центром уваги митця, — кохання, природа, неповторність молодості – роблять його твори позачасовими, актуальними для сучасних і прийдешніх поколінь. Відображенню світу в постійному русі, у гострій динаміці конфліктів відповідає двопланова конструкція образів, асоціативність, контраст і синтез. Своєрідність стилю письменника полягає в обробці українського фольклору та міфології

Жанрово-стильова специфіка творчості О.Олеся стала художнім виявом його міфотворчості. Використання жанрів пейзажу, елегії, портрета, романсу, медитації, драми-феєрії, оповідання-легенди та ін. стало ознакою міфопоетики митця, вибудованої ним поетичної моделі і картини світу.

Література

1. Левчик Н.В. Поезія М.П.Старицького (жанрові тв образно-стильові особливості). – К.: Наук.думка, 1990. – 121 с.
2. Бондар М.П. Поезія пошевченківської епохи : Система жанрів. – К. : Наук. думка, 1986. – 327 с.
3. Гиршман М.М. Жанр, метод и стиль как необходимые характеристики целосности художественного произведения // Проблемы литературных жанров : Материалы II научн. межвуз. конференции / Под ред. Ф.Кауновой и др. – Томск, 1979. – С.134-162.
4. Эсалнек А.Я. Внутрижанровая типология и пути ее изучения. – М. : Изд. МГУ, 1985. – 183 с.
5. Лихачев Д.С. Поэтика древнерусской литературы. – М., 1979.
6. Поспелов Г.Н. Общее литературоведение и историческая поэтика // Вопросы литературы. – 1986. – № 1. – С.16-21.
7. Поспелов Г.Н. Теория литературы. – М. : Высш.школа, 1979. – 351 с.
8. Соколов А.Н. Теория стиля. – М. : Искусство, 1968. – 223 с.
9. Тимофеев Л.И. Слово в стихе. – М. : Искусство, 1982. – 341 с.
10. Яценко М.Т. На рубежі літературних епох. – К. : Наук. думка, 1977. – 323 с.
11. Чернец Л.В. Литературные жанры (проблемы типологии и поэтики). – М. : Изд. МГУ, 1982. – 192 с.
12. Ласло-Куцюк М. Боги світла і боги темряви. – Бухарест, 1994. – 254 с.
13. Пинский Л. Молодая украинская литература. Силуэты // Киевская мысль. – 1918. – 15 сентября.
14. Скуратівський В. Русалії. – К. : Довіра, 1996. – 734 с.
15. Олійник О. Крізь шати повсякденності (Особливості символістської драми Олександра Олеся) // Слово і час. – 1994. – № 4-5. – С.15-19.
16. Белый А. Символизм как миропонимание. – М. : Республика, 1994. – 528 с.

Ірина Чернова

ЖАНРОВО-СТИЛЕВЫЕ ДОМИНАНТЫ ТВОРЧЕСТВА АЛЕКСАНДРА ОЛЕСЯ

Аннотация. В статье рассматриваются жанровые особенности поэтического творчества и драматургии Александра Олеся, анализируются стилевые доминанты наследия писателя, акцентируется внимание на мифологической основе его поэтики. Жанровая классификация произведений осуществляется на основе общепринятых в отечественном литературоведении и собственных определений писателя.

Ключевые слова: мифотворчество, стилевая доминанта, жанр, элегия, медитация, психологизм.

Irina Chernova

GENRE AND STYLE DOMINANTS IN THE WORKS OF OLEKSANDR OLES

Annotation. In the article, examined genre features of poetic creation and dramaturgy of Oleksandr Oles, the stylish dominants of work of writer are analysed, attention is accented on mythological basis of his poetics. Genre classification of works is carried out on the basis of generally accepted in domestic literary criticism and own determinations of writer.

Keywords: mifotvorchist', stylish dominant, genre, elegy, meditation, psikhologizm.

Стаття надійшла до редакції 11.04.2013 р.

Чернова Ірина Вікторівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри українознавства Запорізької державної інженерної академії.